

KLEANTES Z ASSOS (Κλεάνθης, **Cleanthes**) – filozof stoicki, następca Zenona z Kiton, ur. w 331 (lub 330) przed Chr. w Assos (Troada w Azji Mniejszej), zm. ok. 230 przed Chr.

Pochodził z ubogiej rodziny. Po przybyciu do Aten utrzymywał się z wykonywania pracy fizycznej. Po dziewiętnastu latach bycia uczniem Zenona objął po nim (262 przed Chr.) kierownictwo szkoły. Zaproponowano mu wtedy przyjęcie obywatelstwa Aten; odmówił, ponieważ uważał, że byłoby to równoznaczne ze zrzeczeniem się przynależności do miejsca, skąd pochodzi, po drugie – uznał, że takie wiązanie się z Atenami byłoby niezgodne z jego przekonaniem, że każdy człowiek jest obywatelem świata, a nie jakiegoś konkretnego miejsca.

Przypisuje się K. autorstwo ok. 50 ksiąg, w tym: *Komentarze do Heraklita* (4 księgi); *O rozumie*, *O obowiązkach* (po 3 księgi); *O popełdach*, *O filozofii przyrody Zenona*, *Diatryby* (po 2 księgi), a także: *O bogach*, *O czasie*, *O własnościach*, *Zachęta do filozofii*, *O wolności*, *O prawach*, *O wiedzy*, *O cnotach*, *O tym, że cnota jest jedna i ta sama u mężczyzn i kobiet*, *O stosowaniu sofizmatów przez mędrca*, *O dialektyce*. Treść tych ksiąg znana jest tylko z przytoczeń u innych autorów, nie zawsze życzliwych wobec stoików. W całości zachował się natomiast heksametryczny *Hymn do Zeusa* (tłum. pol. M. Maykowska, *Meander* 1 (1946), 526–527). Teksty K., pocho-

dzące z przytoczeń autorów starożytnych znajdują się w: Cyceron, *O naturze bogów* (II 13–15, 24, 40–1); *The Fragments of Zeno and Cleanthes*, wyd. A. C. Pearson (C 1891, NY 1973); *Stoicorum veterum fragmenta*, wyd. I. ab Arnim (L 1905, I 103 n., 552–588); DLaert.

Za podstawę poznawania świata jako całości K. przyjął zasadę analogii pomiędzy mikrokosmosem, jakim jest człowiek, a makrokosmosem, jakim jest świat. Największym istniejącym organizmem jest świat jako całość. Podobnie jak człowiek, świat jest złożony z czynnika biernego (materii) i czynnego (pneumy). Wszystko, co istnieje, złożone jest z dwu zasad: biernej i czynnej. Ta ostatnia – πνεῦμα [pnéuma] – jest złożona z powietrza i ognia twórczego; mieszanina ta tym różni się od obu żywiołów występujących w zwykłej postaci, że jest nieodłącznie powiązana z rozumem. Jest ona ponadto czynnikiem ożywiającym, przenikającym wszystko, co znajduje się w obrębie świata. Co więcej – kieruje wszystkimi zdarzeniami rozgrywającymi się w każdej części i w każdej fazie istnienia świata. Najdoskonalszą, a przez to najważniejszą częścią pneumy, zarówno kosmosu, jak i pojedynczej istoty żywej, jest jej część najdoskonalsza, zarządzająca – ἡγεμονικόν [hegemonikón]. Dzięki przenikającej świat pneumie jest on skoordynowaną całością – panuje w nim harmonia i regularność oddziaływań pomiędzy bytami. Dzięki temu możliwe jest też przewidywanie zdarzeń przyszłych.

Jeśli chodzi o kosmos, jego część zarządzająca jest umiejscowiona w Słońcu. Odżywia się ono wyziewami oceanu. ἡγεμονικόν [hegemonikón] człowieka, będący najważniejszym elementem jego duszy, ma siedzibę w sercu człowieka. Dusza ludzka i dusze innych istot są – podobnie jak Słońce, gwiazdy i Księżyc – częścią pneumy świata.

K. rozróżniał dwie składowe ludzkiej duszy: niższą (bierną), dzięki której realizują się m.in. emocje, oraz czynną, urzeczywistniającą najwyższą władzę człowieka – umysł. Część bierna przekazywana jest potomstwu w nasieniu ojca. Do czasu kontaktu ze światem zewnętrznym najwyższą zasadą organizującą zarodek jest roślinna postać duszy. W chwili porodu, kiedy dziecko po raz pierwszy zaczerpnie powietrza, do części biernej dołączają się część czynna, będąca częścią Duszy świata. Zarządza ona człowiekiem, doskonaląc się. Ostatnim stadium rozwoju wyższej części duszy jest stan jej najwyższego naprężenia, który

osiągają tylko mędrzy. Jak dla sprawności ciała konieczny jest stan najwyższego napięcia mięśni, tak najwyższe naprężenie pneумы (duszy) jest charakterystyczne dla człowieka żyjącego w mądrości i cnocie. Osiąganiu tego stanu służy dobre postępowanie, czyli takie, jakie obdarzony wolną wolą człowiek powinien wybrać. Musi być ono zgodne z jego naturą, a tym samym zgodne z naturą Duszy świata. Stan pośredni pomiędzy cnotą a jej przeciwieństwem nie jest możliwy: cnotę albo posiada się w pełni, albo się jej w ogóle nie posiada. Dzięki osiągnięciu stanu doskonałego, dusze mędrców są trwale – istnieją aż do kolejnego przejścia świata w fazę czystego ognia.

Dusza jest bytem cielesnym, gdyż może oddziaływać na inne ciała i sama podlega ich wpływowi. Gdyby było inaczej, takie oddziaływanie nie mogłoby zachodzić. O cielesności duszy świadczą następujące fakty: 1) dzieci dziedziczą po swoich rodzicach ich cechy cielesne oraz charakter; 2) istnieje łatwo dostrzegalny związek pomiędzy stanami ciała i stanami duszy: ból fizyczny udziela się duszy, a przyjemne lub przykre stany duszy wpływają na stan ciała. Skoro tak się dzieje, to trzeba uznać, iż to, co cielesne mogło być przekazane potomstwu (lub ciału) tylko przez coś, co ma taką samą naturę: ruchy duszy powodują ruchy ciała, a ruchy ciała powodują specyficzne poruszenia duszy.

Wrażenia zmysłowe powstają jako odcisnięty ślad przedmiotu w głównej części duszy: dzieje się to podobnie jak w przypadku pieczęci, która pozostawia swój odcisk w wosku. K. sformułował koncepcję tworów niecielesnych, jakimi są znaczenia wyrażen zapisanych albo wymówionych (λεχτά [lektá]).

K. jest uznawany za twórcę teologii stoickiej. Spośród jego utworów ocalały w całości poetycki *Hymn do Zeusa* wskazuje na Zeusa jako pierwotne źródło, z którego wywodzi się kosmos; Zeus jest też najwyższym prawodawcą oraz zarządcą świata. Wszystko podlega mu nie z przymusu, lecz dobrowolnie. Ludzie często nadużywają wolnej woli, jaką są obdarzeni. Spośród istot żywych jedynie ludzie wywodzą się od Najwyższego, a słowa używane przez nich są odbłaskiem jego myśli. Z tej racji należy mu się od nich najwyższy szacunek, a pochodzące od niego prawa powinny być przestrzegane. Bóg jest bytem żywym i najdoskonalszym pod każdym względem. O jego istnieniu jako Najwyższego Rozumu świadczy

to, że ruchy niebios są uporządkowane, a między bytami wypełniającymi kosmos zachodzą zgodne oddziaływania. W tym sensie cała przestrzeń świata jest poddana jego kierowniczej mocy.

H. von Arnim, RKA XXI 558–574; G. Verbeke, *De pneumaleer van de Oudere Stoicijnen*, Tijdschrift voor filosofie 4 (1942), 437–488; tenże, *L'évolution de la doctrine du pneuma du stoïcisme à S. Augustin*, P 1945, NY 1987; tenże, *K. van Assos*, Bru 1949; F. Solmsen, *Cleanthes or Posidonius?*, Mededelingen / Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, Afdeling Letterkunde 24 (1961) z. 9, 265–289; A. A. Long, D. N. Sedley, *The Hellenistic Philosophers*, I–II, C 1987.

Józef Zon